

Marijana Kresić: *Sprache, Sprechen und Identität. Studien zur sprachlich–medialen Konstruktion des Selbst.*
München: Iudicium Verlag, 2006.

Knjiga Marijane Kresić, pripadnice druge generacije Hrvata u Njemačkoj i asistentice na Odsjeku za germanistiku Sveučilišta u Hannoveru, uzorna je jezičnoteorijska studija u kojoj se propituje odnos između jezika i identiteta iz rakursa konstruktivističke teorije. Sastoji se od tri velike cjeline: u prvoj se naznačuju pretpostavke bavljenja odnosom između jezika, govora i identiteta, u drugoj se daje prikaz najvažnijih teorija identiteta, a u trećoj se cjelini, u svjetlu prikazanih teorija, elaboriraju koncepti tzv. jezičnog identiteta odnosno identiteta govornika i dijaloške konstrukcije identiteta.

Antropomorfni vakuum lingvistike

U uvodnoj cjelini autorica se kritički osvrće na tradicionalnu, strukturalističku lingvistiku konstatirajući u njoj svojevrsan »antropomorfni vakuum«, koji je posljedica pokušaja da se lingvistika uzdigne na rang statistički–prirodnoznanstvene discipline. Navodi se i činjenica da se govornik i slušatelj kao lingvistički koncepti doduše pojavljuju kod Chomskog, no da su ondje reducirani na razinu idealnoga govornika i slušatelja. Tek s razvitkom sociolingvistike i tzv. pragmatičkim zaokretom u lingvistici, jezikoslovna se pozornost sve više usmjerava na govornika i njegovu jezičnu uporabu. U tome se kontekstu u lingvistički diskurs uvodi i koncept identiteta, inače izvorno usidren u psihološke i sociološke paradigme. U svjetlu odmaka od tradicionalnih određenja identiteta, gdje se ovaj koncept obično poima kao svojevrsan raster kroz koji pojedinac prolazi u pojedinim životnim fazama, autorica ga definira kao jezično i medijski konstruiranu individualnost i socijalnost, kao natpojam za višeslojno–fraktalne, kolažne identitete u individualiziranom i pluraliziranom, tehnologiziranom te digitalno umreženome postmodernom društvu.

Konstruktivistička teorija

U prvoj cjelini knjige autorica kao vlastito teorijsko polazište deklarira konstruktivističku spoznajnu teoriju, pri čemu posebno mjesto zauzima recepcija radova čileanskih neurobiologa Maturane i Varele. Oni smatraju da su živi organizmi autopoetski odnosno operacionalno zatvoreni sustavi, koji – iako strukturalno povezani s okolinom – samostalno djeluju konstruirajući vlastitu stvarnost. Međutim, supostojanje autopoetskih sustava ima i svoju nepobitnu društvenu dimenziju pa tako društveno povezani autopoetski organizmi ostvaruju svoje individualne ontogeneze kao koontogeneze, koordiniraju svoje ponašanje komunikacijom te operiraju u društvenim sustavima. Nasuprot tomu,

predstavnicima tzv. socijalnog konstruktivizma zastupaju mišljenje kako se nijedna konstrukcija stvarnosti ne odvija intraindividualno, već interindividualno u sklopu društvenih odnosa i diskursa.

U zaključnim razmatranjima poglavlja iznosi se teza da je kreativna konstrukcija osobnoga identiteta povezana s činjenicom da pojedinac raspolaže jezikom kao medijem koji mu »svojom relativnom plastičnošću nudi maksimum konstrukcijske slobode« (str. 30). Ipak, kada je riječ o rigidnim biološkim, društvenim ili kulturalnim danostima, podržanima jezičnim sustavom koji ih stabilizira kao prisile, autorica drži da je slobodna konstrukcija identiteta ograničena.

Lingvistički i pragmatički zaokret

U drugome se poglavlju uvodne cjeline ustvrđuje da su nakon revolucionarnoga, konstruktivističkoga zaokreta na spoznajnoteorijskom planu, u (jezičnoj) filozofiji uslijedili lingvistički i pragmatički zaokret. Tako se u žarištu filozofskih promišljanja našao jezik kao apriorna danost s obzirom na procese spoznaje i mišljenja. Modeliranje tih procesa kao procesa ovisnih o intersubjektivnom sporazumijevanju, smatra autorica, zauzima ključno mjesto u Gadamerovoj jezičnoj hermeneutici, Wittgensteinovoj teoriji jezika kao igre te u Austinovoj i Searleovoj teoriji govornih činova. Relevantnost spomenutih teorija za svoja promišljanja o odnosu jezika i identiteta autorica stoga u prvome redu vidi u činjenici da sve one posebnu važnost pridaju jezičnoj praksi, u kojoj se odvija ne samo individualna konstrukcija stvarnosti nego i konstrukcija osobnoga identiteta kao njezine središnje sastavnice.

Identitet u lingvistici

U trećem poglavlju uvodne cjeline prikazuje se trenutačno stanje znanosti glede odnosa jezika i identiteta te se ističe kako se o toj problematici počelo ozbiljnije promišljati od 1960-ih godina nadalje pod utjecajem sociologije, a zatim sve intenzivnije nakon kognitivnoga zaokreta u psihologiji i lingvistici. Kada je pak riječ o metodološkoj usidrenosti teme »jezik i identitet«, ona je danas najviše zastupljena u radovima iz konverzacijske analize, interakcionalne sociolingvistike, etnografije komunikacije te u najširem smislu u teorijama tekstne lingvistike i analize diskursa. Međutim, kritički se primjećuje, »većina lingvističkih radova o ovoj temi jezik i jezičnu upotrebu promatra u ovisnosti o nekom aspektu identiteta, primjerice društvenom statusu« (str. 42). Nakon uvida u postojeću relevantnu stručnu literaturu, autorica zaključuje kako je fokusiranje određenog aspekta društvenog identiteta pojedinca s obzirom na jezik dođue nuždan analitički korak u pristupu ovoj tematici, no da se pri tome drastično reducira kompleksnost komunikacije kao takve.

Identitet u psihologiji i sociologiji

U drugoj cjelini knjige ekstenzivno se komentiraju različite teorije identiteta, od kojih neke više, a neke manje uzimaju u obzir aspekt jezika, te se pokušavaju reinterpreterirati promišljajući ih iz lingvističke perspektive. Tako se u prvome poglavlju prikazuju osnovni koncepti tradicionalnog i modernog shvaćanja koncepta identiteta, dok se u drugome tematizira psihoanalitička koncepcija identiteta kao razvojnog cilja

Treće se poglavlje bavi identitetom kao rezultatom simbolički posredovane interakcije odnosno socijalnopsihološkim pristupom identitetu. Ekstenzivno se prikazuje koncepcija identiteta klasika socijalne psihologije Geoga Meada kod kojega su »ego i mišljenje, jezik i društvo isprepleteni u jedan sustav« te čiji su radovi recipirani kasnije u brojnim studijama s područja simboličkoga interakcionizma, sociološkoga pravca koji zastupa tezu da se značenja konstruiraju u interakcijama.

U četvrtome poglavlju, posvećenome identitetu kao dramaturgiji, radu na imageu i ravnoteži, autorica najprije prikazuje osnovne postavke Meadova najpoznatijeg nasljednika Goffmana, a zatim konceptualizacije identiteta kod Habermasa i Krappmanna, koji se i apostrofiraju kao predstavnici simboličkoga interakcionizma.

U petome poglavlju druge cjeline prikazuju se osnovne postavke Tajfelove i Turnerove teorije društvenoga identiteta u kojoj se identitet poima kao pojava određena međuskupinskim ponašanjem. Ova se teorija kasnije pokazala inspirativnom za brojna istraživanja u području sociolingvistike i stilistike, dok njezin posebni doprinos razvitku konstruktivističke teorije identiteta autorica vidi u činjenici što se u sklopu nje društveni identitet ne poima kao apsolutna i fiksna, već kao dinamična i promjenjiva kategorija.

Identitet kao kolaž

Šesto poglavlje druge cjeline posvećeno je postmodernim koncepcijama identiteta u kojima se identitet određuje kao pluralan i fragmentaran koncept. Posebna pozornost posvećuje se teorijskim promišljanjima socijalnoga psihologa Keuppa, koji suvremeni, postmoderni identitet definira kao svojevrsnu krpariju (engl. *patchwork*) odnosno kolaž a njegovu dinamičnost i promjenjivost svodi na pojam »rada na identitetu«. Središnja misao ove teorije jest da se ego u cjeloživotnome procesu sastoji od brojnih parcijalnih ega koje pojedinac, ovisno o osobnim i društvenim dispozicijama, povezuje, »krpa« u jednu cjelinu. Pri tome se posebna važnost pridaje pripovjednoj dimenziji rada na identitetu s pomoću koje se uspostavlja koherencija između parcijalnih identiteta pojedinca, a autobiografsko se pripovijedanje očituje kao ključni modus konstitucije osobnoga identiteta, oblikovana u obliku narativnoga identiteta.¹

1 O konceptu narativnog identiteta i mogućnostima njegove rekonstrukcije usporedi opsežan prikaz sročitelja ovih redaka o knjizi Gabrielle Lucius-Hoene i Arnulfa Deppermanna *Rekonstruktion narrativer Identität*, objavljen u *Suvremenoj lingvistici* br. 61 (2006), str. 89–96.

Identitet iz konstruktivističke perspektive

Sedmo, a ujedno i posljednje poglavlje druge cjeline elaborira definiciju identiteta iz konstruktivističke perspektive, određujući identitet kao jezično–diskurzivnu autokonstrukciju. Ishodište ovakvog poimanja identiteta autorica dijagnosticira u aktualnom stanju postmodernog, zapadnjačkog društva: »Postmoderna pluralnost stvarnosti, detradicionalizacija i individualizacija životnih koncepcija, umnažanje ega u različite parcijalne identitete zahtijevaju pojedinca koji će kao konstruktor svog osobnog identiteta biti u stanju dizajnirati i odabrati određene aspekte stvarnosti i ega te ih integrirati u koherentan sklop odnosno osjećaj identiteta. Dok društvena očekivanja i norme pojedinca sve manje obvezuju, u svjetlu pak refleksivne modernizacije sve je važnija njegova autorefleksivna djelatnost. Tako kod stvaranja identiteta posebna uloga pripada individualnoj konstrukcijskoj aktivnosti« (str. 137).

Uspoređujući osnovne postavke radikalnoga i društvenoga konstruktivizma, autorica argumentira da se one međusobno ne isključuju, nego dopunjuju. Iako je iz vizure radikalnoga konstruktivizma za generiranje svijesti o sebi zadužen središnji živčani sustav kao zatvoreni sklop koji sam proizvodi vlastita unutar-nja stanja, ova se biološko–neurološka dimenzija nadopunjuje i društvenom jer je, drže radikalni konstruktivisti, svaka individualna konstrukcija svijeta ujedno nužno određena i ograničena postojećim interpretacijskim obrascima i društvenim odnosima. Socijalni pak konstruktivizam još jače ističe aspekt društvenosti, fokusirajući se isključivo na intersubjektivne procese konstrukcije stvarnosti, a zanemarujući psihološke.

U završnim razmatranjima druge cjeline autorica na temelju kritičko–analitičkoga iščitavanja teorija identiteta, ekspliciranih u prethodnim analitičkim koracima, pledira za lingvistički koncept identiteta na konstruktivističkoj osnovi: »Različiti parcijalni identiteti i aspekti identiteta povezuju se u svojevrsan kolaž, a pojedinac ih konstruira u obliku primarno jezičnoga i komunikativnoga rada na identitetu. Jezik ima snažnu integrativnu moć s obzirom na parcijalne identitete. Dok nam naše načelno bivanje u jeziku jamči koherentno doživljavanje sebe odnosno osjećaj ega, vladanje različitim jezicima, jezičnim varijetetima i registrima omogućuje konstrukciju parcijalnih identiteta. Jezik kao jezična sposobnost i identitet dvije su strane iste medalje, a tomu je tako i s višejezičnošću i mnogostrukim identitetom. Mnogostrukosti pojedinčevih parcijalnih identiteta odgovara mnogostrukost njegova jezičnog repertoara« (str. 155).

Jezik kao performancija

Dok je u drugoj cjelini studije dijagnosticirala ulogu jezika u različitim psihološkim i sociološkim teorijama identiteta, u trećoj cjelini autorica različitim jezičnoteorijskim modelima pokušava pridodati i identitetnu sastavnicu koju konceptualizira kao jezični identitet. U prvome poglavlju kritički se osvrće na strukturalističku i transformativno–generativnu tradiciju, koja sa svojim kon-

ceptom idealnoga govornika u potpunosti ignorira pitanje konstitucije osobnih, društvenih, etničkih i rodnih identiteta: »Govornik s idealnom jezičnom kompetencijom usamljen čami u sterilnom društvenom vakuumu« (str. 160). Za razliku od lingvističkih škola koje pretpostavljaju jezik (langue) govoru (parole), autorica, zajedno s Linkeom, pledira za »lingvistiku jezične prakse« i priključivanje na (jezičnofilozofsku) tradiciju poimanja jezika kao govora odnosno performancije. Jezik je, smatra Kresička, primarno performancijski fenomen te kao takav ima važnu ulogu pri konstituciji identiteta (str. 161). Ova su shvaćanja ujedno i pledoaje za konstruktivistički fundiranu lingvistiku, usmjerenu poglavito na konkretan govor koji se deklarira kao primarni predmet istraživanja.

Čitajući Coseriu

U drugome poglavlju treće cjeline autorica iščitava jezičnu teoriju Coseriu, koji – iako usredotočen ponajprije na unutarnju gradbu jezika – naglašava važnost jezične djelatnosti, pa funkcioniranje jezičnoga sustava, mehanizme jezičnih promjena i fenomen identiteta dovodi u izravnu vezu s govornikom odnosno njegovom kreativnošću i potrebom za ekspresivnošću.

Coseriuovu pak trijadu sustav – norma – govor autorica povezuje s različitim konceptima identiteta. Dok je sustav apstraktni lingvistički konstrukt koji se očituje u obliku pojedinačnih jezika, npr. kao njemački, hrvatski i sl., u norme se ubrajaju različiti jezični varijeteti, dijalekti, etnolekti i registri koji konstituiraju društvene identitete, no i ove norme odnosno diferencirani podsustavi pojedinačnoga jezika također su lingvistički konstrukti. Tek na razini govora pojedinac uporabom određenih normi, tj. njihovom idiolektalnom realizacijom u konkretnim govornim situacijama konstituira osobni identitet. Budući da svaki govornik u dijakronijskoj dimenziji realizira različite norme, on je, smatra autorica, govornik s više identiteta.

Iščitavanje Coseriu iz konstruktivističke perspektive autorica zaključuje diskusijom njegova koncepta jezika kao dijasistema, raslojena u dijatopske (geografske), dijastratske (socijalne) i dijafazne (stilističke) podsustave odnosno varijante. Zahvaljujući takvom konceptualiziranju jezične stvarnosti, koje razbija monolitnu sliku o jeziku kao jedinstvenoj danosti, svojedobno bezlični »idealni govornik« sada dobiva vlastiti identitet koji proizlazi iz njegove participacije u spomenutim jezičnim podsustavima.

Čitajući Halwacha

U trećem poglavlju treće cjeline ponovno se tematizira činjenica da jezik nije homogen sustav te da svi pripadnici jedne jezične zajednice ne dijele iste elemente sustava. Upućuje se na lingvističkopovijesni faktum da se od 1960-ih godina u opisivanje jezika počeo uvoditi i utjecaj sociokulturnih čimbenika, što je rezultiralo pojavom sociolingvistike kao nove lingvističke discipline. Za ilustraciju ovakvoga poimanja jezika autorica minuciozno analizira teorijski doprinos austrijskoga sociolingvisti Halwacha, koji jezik konceptualizira kao poli-

sistem s obzirom na dimenziju jezika kao sustava te kao dinamični repertoar u odnosu na kompetenciju pojedinačnoga govornika odnosno skupine govornika. Iako Halwachs u svoja sociolingvistička promišljanja uvodi i koncept identiteta, autorica mu zamjera što društveni identitet drži apriornom kategorijom, a jezični repertoar tek njegovim indeksom. U tom smislu, iz konstruktivističke se perspektive predlaže reformuliranje pojedinih Halwachsovih postavki, pa se tako, primjerice, umjesto konstatacije »individualni repertoar **odražava** identitet govornika« sugerira formulacija »individualni repertoar **konstituira** identitet govornika«. U zaključnim mislima rasprave o Halwachsovu modelu autorica ističe da je koncept polisistema posebno relevantan za pitanje identiteta, jer je ideja o mnogostrukosti jezika kompatibilna s mnogostrukošću suvremenih koncepata identiteta, pa predlaže da se postmoderni identitet opiše kao jezična poliperformancija.

Čitajući Bühlera

U svjetlu recepcije različitih teorija identiteta predstavljenih u prethodnim poglavljima, u četvrtome se poglavlju sadržajno i terminološki modificira Bühlerov komunikacijski model jezika kao organona. Tako se umjesto ekspresivne funkcije uvodi koncept subjektivnosti uz obrazloženje da govornik nije apriorna kategorija, nego da se kao takav konstituira jezično–dijaloški, dok se umjesto pojmova »pošiljalac« i »primatelj« predlažu nazivci »govornik« i »slušatelj«. Koncept jezičnoga znaka autorica dopunjava kategorijom »perturbacija«, podražaja slušatelju koji na temelju njih »kao autopoetski sustav, interno konstruira svijet, sebe sama i svog sugovornika, odnosno svekoliku komunikacijsku stvarnost« (str. 193). Na mjesto pak Bühlerove reprezentacijske funkcije dolazi »konstrukcija svijeta«, što se argumentira iz spoznajnoteorijskog očista da se stvari i situacije kao takve konstruiraju tek u jeziku. I napokon, kao peti element reformuliranoga Bühlerova komunikacijskoga modela, uvodi se kategorija »jezičnoga identiteta«. Postulirajući ovu kategoriju kao središnju, autorica pledira za radikalno uključivanje koncepata govornika, slušatelja i njihovih identiteta u teoriju jezika.

Jezik kao metamedij

U petome poglavlju treće cjeline autorica promišlja jezik kao ljudski meta-medij, a govor kao modus konstrukcije identiteta. Pri tome se poziva na shvaćanja autora koji u jeziku ne vide tek sredstvo prenošenja informacija, već ga promatraju i u gnoseološkoj dimenziji te s obzirom na njegovu ulogu u uspostavljanju socijalne kohezije. U šestome se poglavlju definiraju predmet i cilj konstruktivističke metalingvistike, pri čemu se posebno inzistira na fokusiranju na konkretnu jezičnu djelatnost i na uzimanje u obzir slušatelja kao proizvođača smisla. Na kraju poglavlja sažeto se navode osnovne postavke promišljanja odnosa između jezika i identiteta iz konstruktivističke perspektive: 1. identitet se konstruira u procesu konkretnog govorenja, 2. identitet se konstru-

ira kao posljedica i uvjet uspješnih orijentirajućih interakcija, 3. jezik kao sjećiste komunikacije i individualne kognicije predstavlja temelj za zajedničke oblike života i zajedničke stvarnosti te 4. kao društvena tvorevina, jezik podržava društveni identitet i neprestano proizlazi iz njega. Iz ovoga slijedi da su jezik i identitet u recipročnom odnosu, tj. da se međusobno uvjetuju.

Identitet govornika

U sedmome poglavlju sažimaju se najvažnije jezičnoteorijske postavke treće cjeline te se pledira za uključivanje koncepta višestrukoga identiteta u jezičnu teoriju. Referirajući se na Coseriuovo razlikovanje između sustava i norme, autorica izvodi koncepte društvenoga i osobnoga jezičnoga identiteta. Društveni identitet proizlazi iz fiksiranja norma unutar jednoga jezičnoga sustava, pri čemu se od članova jezične zajednice očekuje pridržavanje tih norma. S druge pak strane, individualni jezični identitet konstituira se idiosinkratičnom realizacijom određenih norma u konkretnim komunikacijskim situacijama, a budući da je govornik u stanju ostvarivati mnoge jezične norme, on je u isti mah govornik s višestrukim identitetom. Prema tome, svaki bi individualni jezični identitet bio višestruk jer se sastoji od individualnog skupa različitih parcijalnih jezičnih identiteta. Tako netko, primjerice, može biti u isti mah govornik jezika mladih, govornik određenoga dijalekta, sročitelj znanstvenih tekstova itd.

Dijaloška konstrukcija identiteta

Drugi važan koncept koji se elaborira u ovome poglavlju jest onaj dijaloške konstrukcije identiteta. Ističe se da se konstitucija identiteta odvija u jezičnoj praksi odnosno konkretnome govoru pa se govor proglašava temeljnim modusom konstitucije identiteta. Kako je pak govor dijaloške naravi, za jezičnu je konstrukciju identiteta potreban Drugi. S jedne strane, konstrukcija identiteta jest »stvar« slušatelja ako se konstruiranje identiteta shvati kao (najčešće nesvjestan) proces »kognitivno–društvenoga operiranja«. S druge pak strane, konstrukcija vlastitoga identiteta, najčešće povezana s namjerom inscenacije, odvija se kao planirani, svjesni čin. U postmodernom razdoblju konstitucija identiteta sve je više u rukama društvenoga aktera, no koji je kao konstruktor vlastitoga ega uvijek ovisan o Drugome i pripisivanju određenoga identiteta od strane toga Drugoga.

Medijski identitet

U osmome, posljednjem poglavlju treće cjeline autorica u promišljanje odnosa jezika i identiteta uključuje i dimenziju jezika kao medija odnosno koncept medijskoga identiteta. Zajedno s Jägerom kritizira činjenicu što teorija medija, ali – kako je već spomenuto – i tradicionalna generativistička lingvis-

tika ignoriraju činjenicu da je jezik pretpostavka spoznaje i samorefleksije pa je kao takav i specifično ljudski metamedij, nuždan za uporabu drugih, tehničkih i institucionalnih medija. Glede odnosa između medija i identiteta autorica smatra potrebnim razlikovati između a) medija kao prostora za konstrukciju identiteta u kojima korisnici konstruiraju vlastite identitete, b) recepcijskih ponuda masovnih medija što stavljaju na raspolaganje različite mogućnosti identifikacije i identitetne resurse te c) identitetnokonstitutivnih oblika uporabe, recepcije i prihvatanja medijskih ponuda. Referirajući se na ove tri mogućnosti određenja koncepta medijskoga identiteta, autorica predlaže da se u njih nužno uključi i jezična komponenta.

Zaključna napomena

Knjiga Marijane Kresić vrijedan je doprinos suvremenoj diskusiji o odnosu između jezika i identiteta, koja se može iščitavati na nekoliko razina. U prvome redu, ona je svojevrsan kompendij pregleda tradicionalnih i suvremenih teorija identiteta iz područja psihologije i sociologije pa je kao takva dobrodošlo štivo za svakoga tko se hoće uputiti u ovu problematiku. Prikazujući spomene teorije, autorica analizira i kritički promišlja zastupljenost odnosno nezastupljenost jezične dimenzije u tim teorijama. Konstatirajući pak činjenicu da lingvistika u nedovoljnoj mjeri uzima u obzir psihologijske i sociologijske koncepte identiteta odnosno da barata njihovim simplificiranim inačicama, autorica se fokusira na nekoliko jezičnoteorijskih modela (Bühler, Coseriu, Halwachs) i modificira ih iz vlastite, deklarirano konstruktivističke perspektive, pa se ova knjiga može čitati i kao uvod u disciplinu što bismo je uvjetno mogli nazvati »lingvistika identiteta«. Svojom teorijski impostiranom studijom o odnosu jezika i identiteta Marijana se Kresić dokazuje kao minuciozna analitičarka i teoretičarka ove složene problematike, osvjetljujući je kreativnom integracijom različitih teorijskih postavaka iz područja psihologije, sociologije i lingvistike. Stoga s nestrpljenjem iščekujemo ne samo njezina daljnja teorijska promišljanja u kojima će, primjerice, recipirati Freuda, Bourdieua ili Foucaulta, nego i kakvo empirijsko istraživanje, gdje bi na autentičnome jezičnom materijalu pokazala na koje se sve načine koncepti što ih je razradila na teorijskoj razini (npr. jezični identitet govornika, dijaloška konstrukcija identiteta) mogu primijeniti i u konkretnoj jezikoslovnoj praksi.

Velimir Piškorec